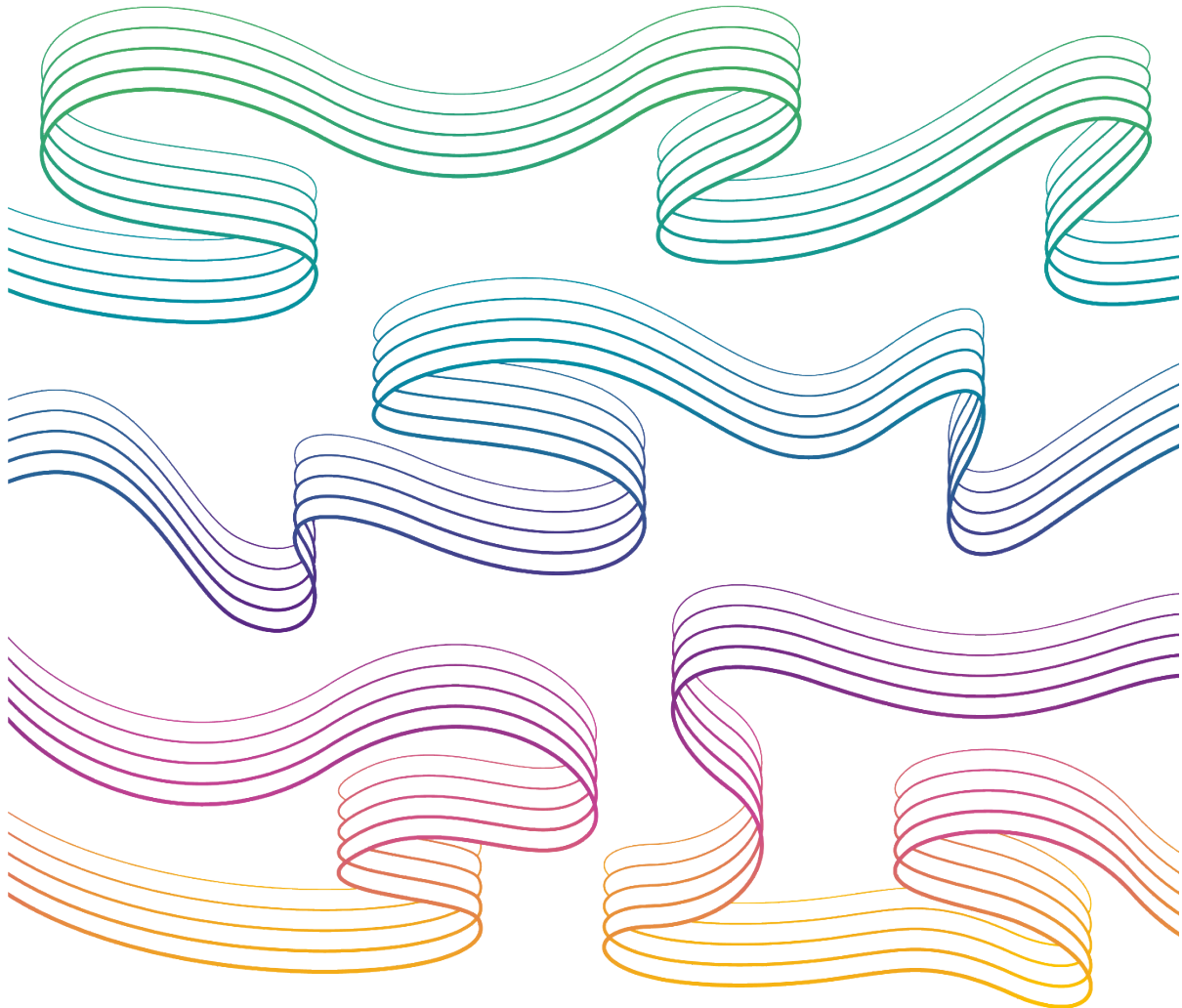

Kárašjoga gielda
Karasjok kommune

Sámi váibmosuotna - gilli, gos kultuvrrat deaivvadit
Den samiske pulsåren - bygda der kulturer møtes

Dearvvašvuoda ja fuolahusa gielddaoasseplána

Kommunedelplan helse og omsorg

2024–2034

Sisdoallu

ÁLGGAHUS	2
PLÁNAPROSEASSA JA MIELVÁIKKUHEAPMI	2
Dearvvašvuoda- ja fuolahusplána bargojoavku	3
DEARVVAŠVUODA- JA FUOLAHUSBÁLVALUSA VIŠUVNNAT JA MIHTTOMEARIT	3
Dearvvašvuoda ja fuolahusa gieiddaoasseplána váldomihttomearit	3
MÁHTTOVUOĐDU	4
Demográfalaš ovdáneapmi	4
Ahkeguoddinnákca	5
Álbmoga dearvvašvuodadilli	5
Demeansa	5
Álbmotdearvvašvuoda profiila	6
Mánát ja nuorat Kárášjogas	6
Psyhkalaš dearvvašvuoha ja gárrendilledikšu	7
Veahkaváldi ja illasteapmi	7
Oapmahaččat	7
Dálá vuoruhanguovllut bálvalusain	8
Gealbu ja rekruteren	8
Dálut ja gieddalaš ásaš	8
DEARVVAŠVUODA- JA FUOLAHUSFÁLALDAGA STÁHTUS KÁRÁŠJOGAS	8
Bálvalusdoaimma stáhtus vuoruhantráhpás	9
BOAHTTEÁIGGEVEJOLAŠVUODAT	9
Vuoruhantráhppá	10
Álbmotdearvvašvuoha	11
Habiliteren ja rehabiliteren	12
Ásodagat ja orrunvuogit	12
DEARVVAŠVUODA- JA FUOLAHUSBÁLVALUSA STRATEGIIJA	12
Mii leat servodat gos lea buorre šaddat bajás	13
Mii leat dearvvašvuodaovddideaddji, fátmasteaddji ja oadjebas servodat	14
Mis galget leat buorit dearvvašvuodabálvalusat mat leat heivehuvvon buohkaide iešguđet agiin ja fuolahusdárbbuiguin	15
Mii leat ahkeheivehuvvon servodat	16
Mis leat orrunsažit buot min ássiide	17
DEARVVAŠVUODA- JA FUOLAHUSBÁLVALUSA LÁIDESTUSAT	18

ÁLGGAHUS

Dearvvašvuoda ja fuolahusa gielddaoasseplána lea strategalaš plána mii čalmmustahttá hástalusgova, mihttomeriid, vuoruhanguovlluid ja strategiijaid, ja galgá čájehit geainnu dearvvašvuoda ja fuolahusa bargui jagi 2034 rádjai. Dearvvašvuoda ja fuolahusa gielddaoasseplána lea min deháleamos strategalaš stivrenreaidu. Dusten dihtii boahteáiggi hástalusaid, de fertet mii smiehttat guhkesáigásaččat ja ollislaččat mo mii galgat ovdánahttit dearvvašvuoda- ja fuolahussuorggi bálvalusaid.

Dearvvašvuoda ja fuolahusa gielddaoasseplána čuovvu gielddaplána servodatoasi ja deattuha dearvvašvuodaovddideaddji, eastadeaddji barggu, álbmotdearvvašvuoda, habiliterema ja rehabiliterema. Dearvvašvuoda ja fuolahusa gielddaoasseplána ii čiekŋut iešguđet bálvalusguovlluide, muhto váldá ovdan oppalaš beliid, muhto árvaluvvo ahte ráhkaduvvojit fáddá- dahje doaibmaplánat main almmustahttá dárbbu dása.

Gielddalaš dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalus gokčá olbmo eallingearddi mánná- ja nuorravuodas ollesolmmožin ja vuorasin geain leat olu iešguđetlágan dárbbut, diagnosat ja doaibmahehttehusat. Dearvvašvuoda ja fuolahusa gielddaoasseplánas galgá sámi perspektiiva leat čađamanni buot vuoruhanguovlluin doahttalan dihtii lágaid ja konvenšuvnnaid mat áimmahuššet sámi álbmoga.

Guhkesáigásaš ovtastuvvon plánen ja doarvái máhttu ovdánahtindovdomearkkaid birra mat váikkuhit bálvalusdárbbu, lea dehálaš bisuhan ja ovdánahttin dihtii oadjebas ja dohkálaš dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusa. Sávakeahtes dáhpáhusaid oktavuodas galget maiddái ássit sihkkarastot buori kriisagieđahallama dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusas.

PLÁNAPROSEASSA JA MIELVÁIKKUHEAPMI

Dearvvašvuoda ja fuolahusa gielddaoasseplána čuovvu servodatoasi gielddaplána ja lea strategalaš plána ovdánahttit ja organiseret dearvvašvuoda- ja fuolahussuorggi ovddos guvlui.

Vai sáhttá ráhkadit buori ja relevánta plána boahteáiggi dearvvašvuoda- ja fuolahussuorgái, de álbmoga, politihkkáriid ja bargiid stuorra mielváikkuheapmi lea leamaš dehálaš plána- ja huksenlága olis. Oaiviladdimat leat oassi viidásit plánabarggu máhttovuodus.

Mielváikkuheapmi lea leamaš organiserejuvvon ná:

- Bargit/fágaolbmot leat leamaš mielde bargobájiin ja iešguđet bargojoavkkuin
- Ássit leat beassan buktit iežaset oaiviliid gieldda neahttasiiddu bokte
- Čađahuvvui álbmotiskadeapmi badjel 60-jahkásaš olbmuid gaskkas 2024 geasi
- Lágiduvvui álbmotčoahkin bargobájiin 2024 čakčamánu
- Boarrásiidráđđi ja dearvvašvuoda- ja fuolahuslávdegoddi leat searvan bargobádjái plána birra 2024 čakčamánu

Mielváikkuhanproseassa máhcahagat leat eanaš leamaš dát:

- Eanet fokus álbmotdearvvašvuhtii eastadeaddji ja heivehuvvon doaibmabijuid bokte vai sáhttá eambbo lihkadit
- Láhčit eanet sosiála deaivvadansajiide ja buolvvaidgaskasaš deaivvademiide
- Gieldda ja eaktodáhtolašvuoda ovttasbargu
- Dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaid buorideapmi
- Lea stuorra sávaldat oažžut eanet davvisámegiela dearvvašvuodabargiid

Dearvvašvuoda- ja fuolahusplána bargjoavku

Dearvvašvuoda ja fuolahusa gielldaoasseplána barggu oktavuodas nammaduvvui bargjoavku. Bargjoavkkus leat leamaš dearvvašvuoda ja fuolahusa ovttađođiheadjit, dearvvašvuoda fágalaš ráđđeaddit, gielddaváldodoavttir, gielddaplánejeaddji, USHT jođiheadji ja eará relevánta fágaolbmot.

DEARVVAŠVUODA- JA FUOLAHUSBÁLVALUSA VIŠUVNNAT JA MIHTTOMEARIT

Karášjoga gieldda galgá fállat dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaid mat leat oadjebasat, dohkálaččat ja ollislaččat ja guovdilastit geavaheddjiid dárbbu ja mielváikkuheami.

Karášjoga gieldda lea sámi hálddašanguovllus, ja das lea stáhtus giellaovdánahttingieldan Stuorradikki miessemánu 30.b. 2023 mearrádusa mielde rievdadit giellanjuolggadusaid sámelága kap. 3. Sámi gielat. Dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusat fállonjuovvot davvisámegiellii ja galget leat vuodđuduvvon sámi kultuvrra ala.

Dearvvašvuoda ja fuolahusa gielldaoasseplánas leat dasto njeallje vuoruhanguovllu mat leat mearriduvvon gielddaplána servodatoasis.

- Fátmmasteaddji gilli
- Ođđahutki gilli
- Gelbbolaš gilli
- Guoddevaš gilli

Vuoruhanguovllut leat suorgerasttildeaddjit ja gusket buot bálvalusguovlluide.

Dearvvašvuoda ja fuolahusa gielldaoasseplána váldomihttomearit

Gielddaplána servodatoasi njeallje vuoruhanguovllus leat vihtta váldomihttomeari man ala dearvvašvuoda- ja fuolahusplána strategiijat leat vuodđuduvvon:

Vihtta váldomihttomeari leat:

1. Mii leat servodat gos lea buorre šaddat bajás
2. Mii leat dearvvašvuodaovddideaddji, fátmmasteaddji ja oadjebas servodat
3. Mis leat buorit dearvvašvuodabálvalusat mat leat heivehuvvon buohkaide iešguđet agiin ja fuolahusdárbbuiguin
4. Mii leat ahkeheivehuvvon servodat

5. Mis leat orrunsajit buot min ássiide

MÁHTTOVUOÐDU

Lea dehálaš ahte dearvvašvuoda ja fuolahusa gielddaoasseplánas lea buorre máhttovuoddu mas leat earret eará oaiviladdimat mielváikkuheamis, vásáhusvuđot máhttu, dutkan ja dearvvašvuodastatistihkka.

Dán kapihttalis mii čájehat maid iešguđet statistihkat, dutkamat ja álbmotguorahallamat mitalit Kárášjoga gieldda birra.

Demográfalaš ovdáneapmi

Álbmotvdaárvvoštallan jagi 2040 rádjai čájeha ahte badjel 67-jahkásaš olbmuid lohku lassána, ja ahkejoavku gaskal 20 ja 66 geahppána. (Geahča tabealla vuolábealde)

Tabell 1. Befolkningsframskriving Karasjok kommune

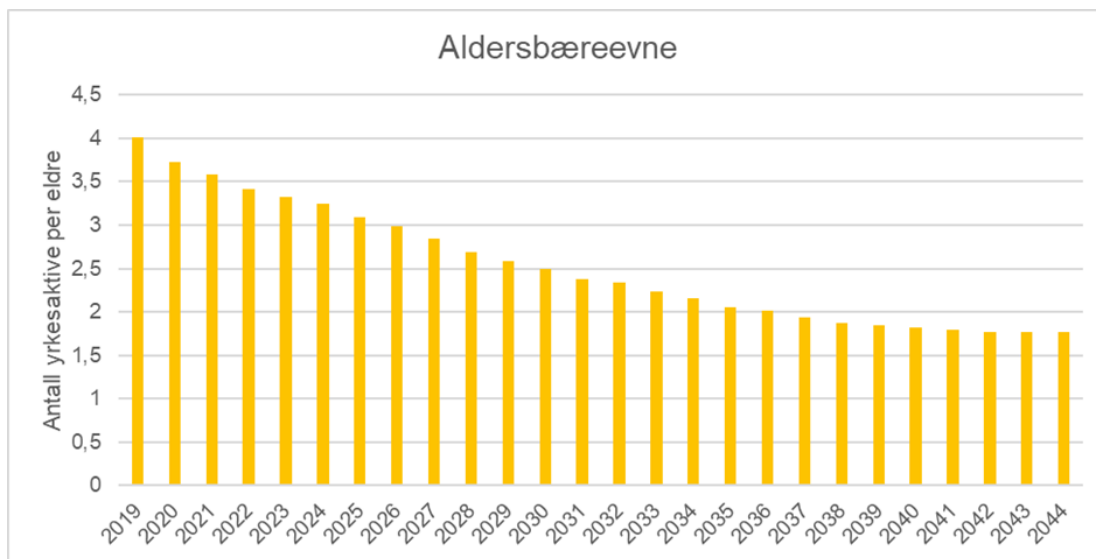
Befolkningsframskriving Kárášjohka - Karasjok kommune 2021-2040							
	2021	2025	2030	2035	2040	Differanse 2021-2030	Differanse 2021-2040
0-19 ár	519	479	449	446	442	70	77
20-66 ár	1605	1491	1404	1314	1252	201	373
67-79 ár	350	393	444	452	446	94	96
80-89 ár	94	119	163	223	256	69	162
90+ ár	24	29	27	39	59	3	35
Totalt antall innbyggere	2592	2511	2487	2474	2455	105	137
Sum innbyggere 80 ár og eldre	118	148	190	262	315	72	197
<i>Kilde: Befolkningsframskriving (SSB 2020 alternativ MMMM): fruktbarhet, levealder, innenlandsk flytting og innvandring</i>							
	2021	2025	2030	2035	2040	Differanse 2021-2030	Differanse 2021-2040
80-84 ár	56	78	106	142	145	50	89
85-89 ár	38	41	57	81	111	19	73
90-94 ár	20	22	22	33	48	2	28
95-99 ár	4	6	5	6	11	1	7
100+ ár	0	1	0	0	0	0	0
Sum innbyggere 80 ár og eldre	118	148	190	262	315	72	197
<i>Kilde: Befolkningsframskriving (SSB 2020 alternativ MMMM): fruktbarhet, levealder, innenlandsk flytting og innvandring</i>							

Dat mearkkaša ahte lohku sis geat leat gaskal 66–100 jagi, geat dál leat dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaid stuorámus geavaheaddjit, lassána, ja seammás geahppána bargonávccalaš ahkejoavku gaskal 20 ja 66 jagi. Demográfalaš ovdáneamis nátionálalaččat leat seamma tendeanssat, muhto dat lea erenoamáš negatiivvalaš boaittobealgielddain nugo Kárášjogas.

Ahkeguoddinnákca

Ahkeguoddinnákca čájeha gori gaskal bargonávccalaš ja vuorrasat oasi álbmogis. Dilis lea stuorra váikkuhus boahpteáiggi ekonomalaš guoddinnákci ja dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaide. 2019:s ledje 4,01 olbmo bargonávccalaš agis juohke vuorrasa nammi, muhto dát njiedjá 2,16:i 2034:s ja 1,82 2040:s. (Geahča tabealla vuolábealde)

Bargonávccalaš olbmuid logu njiedjan vuorrasiid logu ektui šaddá hástalusson dearvvašvuoda- ja fuolahussuorggi bargiiddillái.

Sii geat leat gaskal 67 ja 80 jagi, dattetge vurdojuvvojit leat návccalaččat, sis lea buoret ruhtadilli, buoret orrundilli, alit oahppu ja buoret dearvvašvuoha go ovddit buolvvain (Ældre og Sagen, 2001; Barstad, 2006).

Álbmoga dearvvašvuodadilli

Olbmuid eallinkvalitehta ja buorredilálašvuoha váikkuha ovttaskas olbmo dearvvašvuodadillái. Dán oassekapihttalas mii váldit ovdan muhtun dovddus dearvvašvuodáhástalusaid mat bohtet iešguđet dearvvašvuodaískkadeimiin.

Boazodoalus vásihit dálkkádatrievdamiid ja sisabahkkemiid guohtuneatnamiidda. Dat sáhtta áiggi mielde dagahit psyhkalaš váttuid. Dasa lassin dat lea ealáhus gos leat olu bargobárttit ja loaktu.

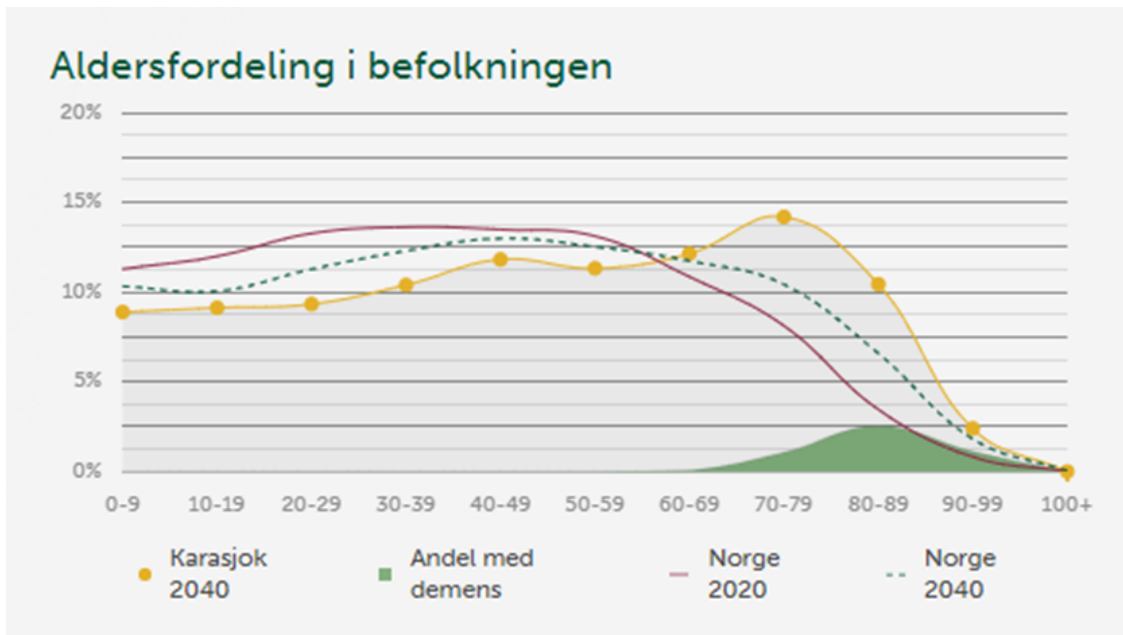
Demeansa

Boarásmuvvama ja dearvvašvuoda nátionála guovddáš lea ráhkadan demeansakárta mii čájeha demeansagávdoštumi ássiidlogu ektui 2020:s ja mo dat vurdojuvvo ovdánit 2050 rádjai.

Karášjoga 2020 álbmotstatistihkka čájeha ahte ahkegaskamearri lea alit Karášjogas eará gielddaid ektui. Dat go gielddas leat eanet boarrásat, sáhtta čilget dan ahte mis leat eanet demeansabuohccit go riikkagaskamearri.

2020:s ledje 2,05 % demeansabuohccit Karášjogas, ja riikkagaskamearri ges lei 1,88 %. Meroštallojuvvo ahte Karášjoga gielddas leat 2455 ássi 2040:s. Demeansagávdnoštupmi 2040:s navdojuvvo lassánit Karášjogas 4,68 %:i. Dat mearkaša ahte 115 olbmus lea demeansa 2040:s, ja lohku ges lei 61 2020:s.

(Gáldu: demenskartet.no)

Álbmotdearvvašvuodaprofiila

Álbmotdearvvašvuodainstituhtta (FHI) ráhkada jahkásaš álbmotdearvvašvuodaprofiillaid buot gielddaide riikkas. Álbmotdearvvašvuodaprofiila addá midjiide gova álbmoga dearvvašvuoda- ja eallindiliin, mii lea dehálaš máhttovuodđu.

2024 álbmotdearvvašvuodaprofiilla čájeha ahte eallinahki lassána. Dálá boarrásat leat dearvasat, ja sis leat buoret doaibmanávccat go ovdal. Logut dattetge čájehit ahte Karášjoga almmáiolbmuid eallinahki lea 77,2 jagi, ja nátionálalaččat eallinahki lea 80,3 jagi. Karášjoga nissonolbmuid vurdojuvvon eallinahki lea 84,9 jagi, juoga mii leat alit go riikkagaskamearri mii lea 84,0 jagi

Boarásnuvvi álbmoga geažil, de earret eará borasdávdda, sohkarávdda, váibmo- ja varrasuotnadávddaid, demeansa ja healssahuvvama logut lassánit. Eanet dávddat boarrásiin mearkaša eanet dárbbu veahkkái bearrašiin ja dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusain

Mánát ja nuorat Karášjogas

Ungdata ja ohppiiddiskademiid logut Karášjogas čájehit ahte mánát ja nuorat oaivvildit alddiset leat buorre dearvvašvuoha. Mánát ja nuorat raporterejit alddiset leat buorre oktavuoha iežaset váhnemiiguin, ja sis lea unnimus okta buorre ustit. 10,5 % nuorra

ollesolbmuiin gaskal 15 ja 29 jagi leat barggu, oahpu dahje oahpaheami haga, ja riikkagaskamearri ges lea 9,5 %

Ungdata čájeha ahte 75 % nuorain golladit eanet go golbma tiimma šearpma ovddabealde, mii lea seamma go nationála dáhtat.

2024 álbmotdearvvašvuođaprofiila čájeha ahte 41 % 17-jahkásaš nuorain hárbjehallet hárvvit go vahkkosaččat. Seammás boahtá ovdan ahte 41 % nuorain geat leat badjel 17 jagi, rahčet buiddodagain, ja 22 % ges Norggas.

Psyhkalaš dearvvašvuohta ja gárrendilledikšu

Saminor-dutkosiin (2003–2014) leat gávnnanan ahte sámi almmáiolbmot ja nisssonolbmot raporterejit eanet psyhkalaš váttuid birra go earát. Dutkosat mat leat psyhkalaš dearvvašvuođa birra, eai leat almmuhan gávdnosiid ovttaskas gielddain. Kárášjoga álbmotdearvvašvuođaprofiila čájeha dattetge ahte psyhkalaš váttut ja symptomat eai leat stuorábut go muđui riikkas. Bajásšaddat sápmelažžan sámi majoritehtaservodagas sáhtta leat psyhkalaš dearvvašvuođa várjaleaddji fáktor, oaivvildit dutkit.

Dutkosat čájehit ahte sámi álbmot juhká unnit alkohola go earát. Ungdata-iskkadeapmi Kárášjogas čájeha ahte nuorat juhket unnit alkohola go muđui riikkas. Dattetge statistihkka čájeha ahte nuoraid narkotihka geavaheapmi lassána veahá.

Veahkaváldi ja illasteapmi

Dutkan čájeha ahte sápmelaččat eanet raporterejit leat gillán veahkaválddi go earát. 49 % sámi nisssonolbmuiin raporterejedje gillán psyhkalaš, fysalaš ja/dahje seksuálalaš veahkaválddi mánnávuodas, ja lohku ges lea 33,4 % nisssonolbmuid gaskkas geat eai leat sápmelaččat. Sámi almmáiolbmuid logut čájehit ahte maiddá sii leat reporteren gillán eanet veahkaválddi ja illasteami go almmáiolbmot geat eai leat sápmelaččat. (Eriksen et.al., 2015)

lešguđet sámi servodagain leat jagiid mielde almmustahttojuvvon mánggat duodalaš illastanáššit. Lea dehálaš deattuhit ahte dát ii leat sámi váttisvuohta, muhto servodatváttisvuohta mii maiddá dáhpuhuvvá sámi servodagain.

Eai gávdno almmolaš dáhtat mat čájehit psyhkalaš, fysalaš ja/dahje seksuálalaš veahkaválddi loguid gielddaid mielde, juoga mii mearkkaša ahte mii eat dieđe lea go dát stuorra váttisvuohta Kárášjogas. Eat sáhte hilgut jurdaga ahte veahkaváldi ja illasteapmi sáhtta leat servodatváttisvuohta dáppe seamma láhkai go eará gielddain.

Oapmahaččat

Oapmahaččat leat stuorra ja dehálaš resursa guoskevaš olbmuide ja servodahkii. Boarrásiidođastusas «Bo trygt hjemme (2022–2023)» meroštallojuvvo ahte oapmahaččaid bargu vástida 136 00 jahkebargui nationálalaččat. Gielddalaš dearvvašvuođa- ja fuolahusbálvalusain nationálalaččat ges leat su. 142 000 jahkebarggu.

Oapmahaččaid bargu lea mielde geahpedeamen dearvvašvuođa- ja fuolahusbálvalusaid bargguid ja addá vejolašvuođa eambbosiidda orrut guhkit ruovttus oapmahaččaid vehkiin. Iskkadeamit maid Storbyuniversitetet OsloMet lea dahkan, čájeha ahte boares váhnemiid oapmahaččain lea eanet buozalmasvuođajávkan go eará bargiin. Buozalmasvuođajávkamis

lea oktavuotta lossa bargguin mii oapmahašrollas lea. Dasa lassin boahdá ovdan ahte eanet oapmahaččat árat heitet bargamis vai sáhttet bargat buoret barggu oapmahažžan.

Dálá vuoruhanguovllut bálvalusain

Karášjogas dearvvašvuoda- ja fuolahusfálaldagas sakka vuoruhuvvo fállat dálkkodeami ja divššu. Bálvalusain čájehuvvo leat unnán fokus eastadanbargui ja dearvvašvuodaovddideaddji bargui. Dát mielddisbuktá negatiivvalaš ovdáneami mas ássiide addojit viiddes veahkkedoaimbajit mat gáibidit olu resurssaid. Dálá praksis dagaha sturra dárbbu ásahussajiide ja olu dearvvašvuodabargiide.

Gealbu ja rekruteren

Karášjohka gilvala, seamma láchkai go earát ge riikkas, gelbbolaš dearvvašvuoda- ja fuolahusbargiid alde. Mis lea dasa lassin lassihástalus gávdnat gelbbolaš dearvvašvuodabargiid geain lea davvisámi giella- ja kulturgealbu. Karášjogas leat maiddái eará dearvvašvuodaásahusat mat gilvalit daid seamma sámegiela dearvvašvuodabargiid alde.

Karášjohka rahčá eretfárreimiin nugo eará boaittobealgielddat. Lea dehálaš ahte mii šaddat geasuheaddjin geahpedan dihtii eretfárrema gielddas ja baicce lasihit sisafárrema Karášjohkii.

Dálut ja gielddalaš ásahus

Oassi boarrásat álbmogis Karášjoga gielddas orrot dáluin huksejuvvo dakka maŋŋá soadi. Olu dálut gáibidit olu heivehemiid vai boarrásat sáhttet orrut nu guhká go vejolaš ruovttus.

Ássiidiskadeapmi čájeha ahte olusat háliidit heivehuvvon dáluid ja fuollavisttiid boarrásiid várás. Dálá gielddalaš ásodatfálaldagain lea heajos standárda ja unnán bajásdollojuvvo. Gieldda buhcciidsiidda ja dearvvašvuodaaguovddáža plánačoavddus oktan doavttirguovddážiin lea heittot, ii ge doaimma bures.

Ambia-raportta mielde Karášjogas lea mealgat buoret gokčangráda ásahusas go eará gielddain. Go vuorrasat bálvalusvuostáiváldiid lohku lassána, de dat šaddá sturra hástalussan bálvalusaide. Gieldda ferte danne eanet bargat eastadit ja geahpedit dárbbu ásahussadjái.

Gielddas lea maiddái alla gokčangráda fuollavisttiin gos leat bargit birra jándora, nu ahte dát deattuha dárbbu eastadeapmái ja heiveheapmái vai bálvalusvuostáiváldit sáhttet orrut ruovttus nu guhká go vejolaš.

DEARVVAŠVUODA- JA FUOLAHUSFÁLALDAGA STÁHTUS KÁRÁŠJOGAS

Karášjoga gieldda dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusain leat dát bálvalusat:

Guhkesáiggesajit, oanehisáiggesajit, duddensajit, buhcciidsiiddasajit/KAD¹ ja doaimmagievkkan.

Doavttirbálvalus ja doavttirfákta, laboratoria, gielddapsykologa, gárrendilledikšu ja psykikalaš dearvvašvuohhta, jorttamora, ergoterapevta ja fysioterapevta.

Ruovttubuohtidikšu, praktihkalaš veahkki (ruovttuveahkki), beaiveguovddáš boarrásiidda, doarjjaolmmoš, fuolahandoarjja ja čálgoteknologiija.

Orrunsearvevuohhta, birasterapiija, praktihkalaš veahkki organiserejuvvon Geavaheaddjistivrejuvvon persovnnalaš assistentan (BPA) psykikalaččat ovddádusvadjigiid várás, bálvalusat ruovttus ja dudden.

Suddjejuvvon ovtadat, geriatriija várás fuollavisttit gos leat ja eai leat bargit, ja ásodagat gárrendilledivššus/psykiatriijas gos lea birrajándorfuolahus.

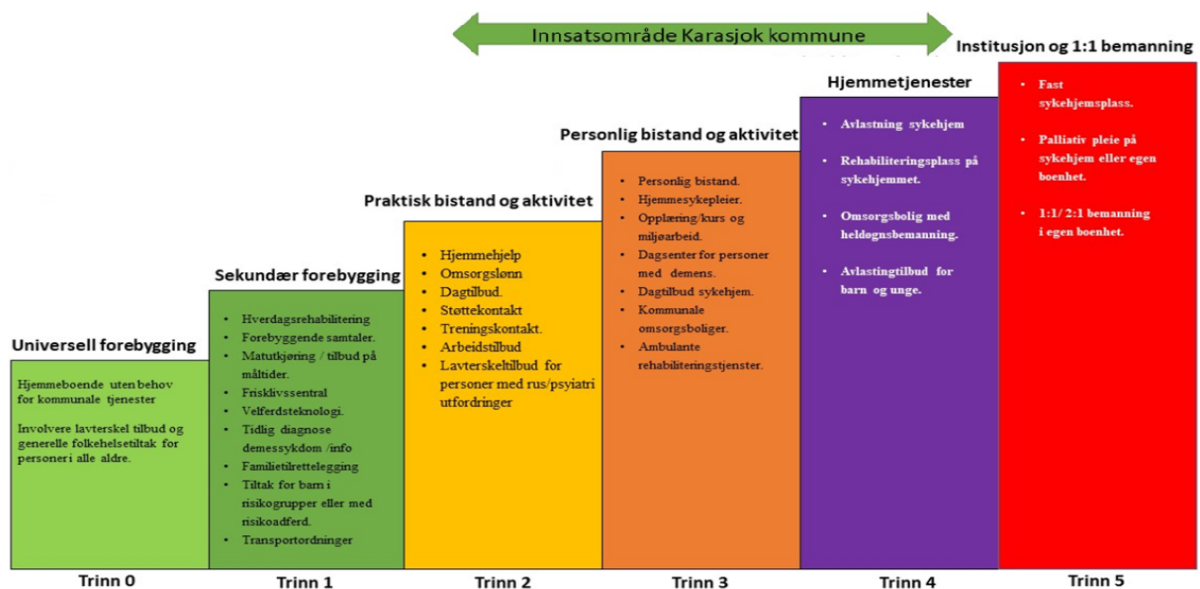
Karášjoga giella lea válljen searveorganiseret sisaváldinjoavkku ja koordinerejeaddji ovtadaga oktasaš deaivadanstruktuvran man mii leat gohčodan juohkinkantuvran TryggEst.

Karášjoga giella lea verddegielda Buhcciidsiidda ja ruovttubálvalusaid ovdánahttinguovddázii sámi álbmoga várás (USHT Samisk).

Bálvalusdoaimma stáhtus vuoruhantráhpás

Karášjogas lea dássázii vuoruhan bálvalusain eanaš fállat dálkkodeami ja divššu, nugo plánas namuhuvvui ovdalis.

Govas vuolábealde mii válddahat mo bálvalusat leat vuoruhan vuoruhanguovlluid tráhpás. Gieldda dálá stáhtus lea ahte mii deattuhit iežamet bálvalusaid vuoruhantráhpá golbma bajimus bánis

BOAHTTEÁIGGEVEJOLAŠVUOĐAT

Karášjoga gielddas váilot mánggat dearvvašvuodaovddideaddji ja eastadeaddji fálddagat dál. Dearvvašvuoda ja fuolahusa gielddaoasseplána deattuha dearvvašvuodaovddideaddji ja eastadeaddji barggu ja habiliterema ja rehabiliterema.

Ovdamearkkat beliide mat mis váilot:

- Eastadeaddji ruovttugalledeapmi
- Muitojoavku
- Oapmahašbargu
- Árgabeaihálddašeapmi

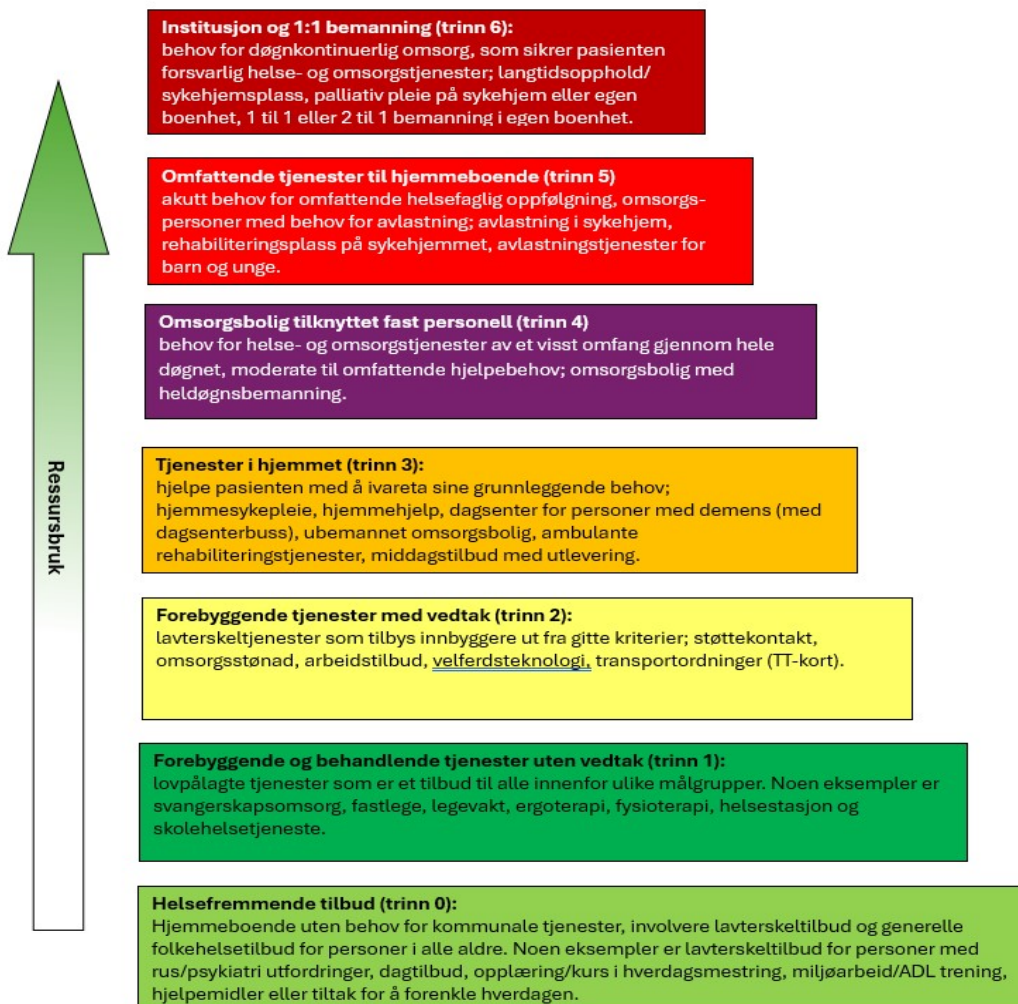
Plána válddaha viidasit fágaidrasttildeaddji árraveahki ja bálvalusaid oktavuoda sirddedettiin fokusa divššus eastadeapmái ođđa vuoruhantráhpá vuodul.

Vuoruhantráhppá

Karášjoga gieldda galgá dearvvašvuoda ja fuolahusa gielddaoasseplánas ovddos guvlui čájehit geainnu vuoruhanguovlluide mat leat guoddevaččat vai sihkkarastá álbmogii vejolašvuodaid áimmahuššat iežaset dearvvašvuoda ja oažžut áigái veahkkedoaimbajuid mat doibmet rivttes vuoruhanbánis tráhpás.

INNSATSTRAPPEN

(Doaimbijut 0. bánis eai leat dievaslaččat.)

Álbmotdearvvašvuoha

Álbmotdearvvašvuodabargu lea suorgerasttildeaddji ja galgá leat vuodđun buot gielddalaš plánemii ja bálvalusdoibmii, mii addá buori servodatovdáneami. Doaimbijut mat ovddidit álbmotdearvvašvuoda, leat vuoruhanráhpá 0. bánis ja galget eastadit dearvvašvuodaváttuid ja addit buoret eallinkvalitehta.

Karášjoga gielda ráhkada álbmotdearvvašvuodabajilgova, mii lea oassin dearvvašvuoda ja fuolahusa gielddaoasseplána máhttovuodus. Karášjoga gieldda álbmotdearvvašvuodabajilgovva lea 2020–2023 várás, muhto ođđa álbmotdearvvašvuodabajilgovva lea ođasmahttimis.

Habiliteren ja rehabiliteren

Rehabiliteren lea bálvalus mii fállujuvvo geavaheddjiide vai olahit buoremus lági mielde funkšuvnna, hálddašangálggaid, ovttáarvosašvuođa ja searvama sosiálalaččat ja servodagas. Rehabiliterema vuoruheapmi mearkaša fállat bálvalusaid vuoruhantráhpá vuolimus bániin. Rehabiliteren maiddái eastada stuorát veahkkedárbbu oanehat ja guhkit áigái.

Habiliteren lea sisdoalu dáfus seamma go rehabiliteren, muhto lea doaibmabidju mánáide ja ollesolbmuid geain leat eamidearvvašvuođa- ja/dahje doaibmaváttisvuodát dahje leat árrat buohccán dasa.

Habiliteren- ja rehabiliterenmannolagas sáhttet leat ovttaskabálvalusat/-doaibmabijut, omd. dearvvašvuodábálvalusat ruovttus ja/dahje praktihkalaš veahkki/oahpaheapmi.

Ásodagat ja orrunvuogit

Heivvolaš ásodat buori orrunbirrasis lea dearvvašvuođa ja eallinkvalitehta dehálaš geađgejuolgi. Gávdnosat álbmotiskkadeamis badjel 60-jahkásaš olbmuid gaskkas Kárášjoga gieiddas čájehit ahte eatnašat eaiggáduššet iežaset dálu. Dasa lassin boahtá ovdan ahte 28 % sis geat vástidedje iskkadeamis, orrot okto.

Mii fertet bearráigeahččat ahte álbmot gávdná ja oažžu buriid dieđuid ortnegiid birra heivehit dálu vai sáhttet orrut ruovttus nu guhká go vejolaš. Gieiddas galget maiddái olámuttus leat buorit dieđut ortnegiid birra mat sáhttet addit mánnábearrašiidda bissovaš ja oadjebas dálu.

Go ráhkadat areálaplánaid/ásodatplánaid, de bargu vuolggasadji lea boarrásiidođastus «Bo trygt hjemme».

DEARVVAŠVUOĐA- JA FUOLAHUSBÁLVALUSA STRATEGIIJA

Dán oasis plánas mii válddahat dearvvašvuođa ja fuolahusa gielddaoasseplána ja strategijaid mo mii áigut ollašuhttit mihttomeriid. Plána váldomihttomearit leat vižžon gielddaplána servodatoasi viđa váldomihttomeari strategijain mat máinnašit dearvvašvuođa ja fuolahusa.

Mii leat servodat gos lea buorre šaddat bajás

Min boarrásiin galgá leat árvvolaš boarisvuohta, ja bálvalusfálaldat galgá leat vuodđuduvvon sámi kultuvrra ja davvisámegiela ala. Kárášjogas galgá leat buorre eallit, ja álbmotdearvvašvuodabarggu bokte mii áigut hábmet buriid eallindiliid, dearvvašvuođa ja eallinkvalitehta buotahkásaččaide.

Mii áigut vuoruhit eastadeaddji barggu ja doaibmabijuid vai geahpeda dávddaid, vahágiid, sosiála hástalusaid, jámolašvuođa ja riskafaktoriid. Eastadeaddji bargu addá servodatekonomalaš seastimiid guhkit áigái. Árraveahkki mearkkaša fállat veahki nu árrat go vejolaš olbmo eallimis, čuožžiležžet go váttisvuodát ovdaskuvlagis dahje maŋŋelis eallimis. Árraveahkki veahkeha eastadit hástalusaid ja álggahit doaibmabijuid seammás dárbbu mielde.

Min strategijain mat galget ollašuhttit váldomihttomeriid, galget vuoruhantráhpás leat vuolggasadji 0.–3. bánít.

Váldomihttomeari: ná mii háliidat galgá leat	Strategiija: ná mii dahkat dan
Mii galgat deattuhit árraveahki ja fágaidrasttildeaddji ovttasbarggu	Mis galget leat buorit bálvalusat mánáide ja nuoraide: Eastadeamis, álbmotdearvvašvuodas, áhpehisvuodafuolahusas, dearvvašvuodastašuvnnas ja skuvladearvvašvuodabálvalusas
	Mii galgat ovdánahttit fálaldaga vuorrasat álbmogii, nugo <ul style="list-style-type: none">• Eastadeaddji ruovttugalledeapmi• Muitojoavku• Oapmahašbargu• Árgabeaihálddašeapmi
Mii galgat bearráigeahččat ja viidásit ovdánahttit deaivvadansajiid nuoraide	Mii galgat lámhčit dili gieldda ja eaktodáhtolaš servviid ovttasbargui Mii galgat ain lámhčit dili nu ahte eaktodáhtolaš searvvit besset geavahit gielddalaš visttiid ja lanjaid Mii galgat lámhčit dili ahte sáhttá lágídit buolvvaidgaskasaš deaivvademiid, earret

	eará sirdin dihtii máhtu árbevirolaš duddjoma, málesteami jna. birra
--	--

Mii leat dearvvašvuodaovddideaddji, fáttmasteaddji ja oadjebas servodat

Mánnggat dutkosat čájehit ahte sis geain leat eaktodáhtolaš doaimmat, lea buoret dearvvašvuolta go earáin. Láhčit dili mo eaktodáhtolaččat sáhttet veahkehit servodagas lea govttolaš eaktodáhtolaččaide ja sidjiide geat dárbbasit fálddagaid mat eaktodáhtolaččat doaimmahit.

Álbmotdearvvašvuodaláhka lea čielggas das ahte veahkki mii fálojuvvo biras- ja servodatássiide, addá buori dearvvašvuoda ja sáhtta eastadit dávdmaid ja váttuid. Ovdamearkkat oadjebas ja dearvvašvuodaovddideaddji birasiidda leat ee. beasatlašvuolta, searvan, universála hábmen, fievrredeami infrastruktuorra, aktivitehtat, buorit ásodagat ja oadjebas birrasat.

Min strategijain mat galget ollašuhttit váldomihttomeriid, galget vuoruhantáhpás leat vuolggasadji 0.–3. bánít.

Váldomihttomearri: ná mii háliidat galgá leat	Strategiija: ná mii dahkat dan
Mii eastadat psyhkalaš dearvvašvuodaváttuid, gárrenmirkogeavaheami, geafivuoda, sosiála erohusaid ja olggobeallai šaddan	Min psyhkalaš dearvvašvuoda ja gárrendilledivššu fálddagat galget vuodđuduvvot máhtto- ja vásáhusvuodot praksisa ala
	Min bargu galgá leat eastadeaddji ja fágaidrasttildeaddji vai ovddidat buori fysalaš ja psyhkalaš dearvvašvuoda min ássiin
	Mis galgá leat ođasmahton dávvirguovddáš
Mii galgat aktiivvalaččat bargat eastadit illasteami ja veahkaválddi lagaš oktavuodain	Mii galgat bargat eastadeaddji láhkai geahpedan dihtii veahkaválddi ja illasteami báikegottis
	Min fálddagain galgá leat alla fágalaš gealbu ja gealbu sámi gielas ja kultuvrras
	Mii galgat ovdánahttit buriid fágalaš fálddagaid mánáide, nuoraide, bearrašiidda, ollesolbmuid ja vuorasiidda
Mii galgat vuoruhit álbmotdearvvašvuoda ja láhčit dili mii movttiidahtta lihkadit juohke beaivve	Mii galgat ain ovddidat aktivitehtaid erenoamážit mánáide ja nuoraide álbmotdearvvašvuodaperspektiivvas
	Mii galgat kártet maid aktivitehtaid mánát ja nuorat sávvet

	Mii galgat vuoruhit nannet boarrásiid álbmotdearvvašvuoda iešguđet eastadeaddji doaibmabijuid bokte
--	---

Mis galget leat buorit dearvvašvuodabálvalusat mat leat heivehuvvon buohkaide iešguđet agiin ja fuolahusdárbbuiguin

Dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaid dárbu lassána sakka boahttevaš jagiin. Ruhta ja bargiid lohku ii vurdojuvvo lassánit gorálaččat lassáneaddji bálvalusdárbbuin. Dasa lassin čavgejuvvojit gáibádusat fállat buoret kvalitehta ja spesialiserejuvvon bálvalusaid.

Gielddalaš dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusat fertejit ovddos guvlui leat guoddevaččat, fágalaččat dohkálaččat, álki oažžut daid ja ekonomalaččat beaktilat. Seammás bálvalusat fertejit leat geabbilat vai sáhttet nuppástuhttit ođđa hástalusaid ja dárborievdamiid mielde.

Bálvalusat galget ovddidit ássiid dearvvašvuoda- ja hálddašangálggaid dainna ulbmiliin ahte eambbosat galget birget nu guhká go vejolaš ieža almmá dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusa veahki haga.

Min strategijain mat galget ollašuhttit váldomihttomeriid, galget vuoruhantráhpás leat vuolggasadji 2.–4. bánit.

Váldomihttomearri: ná mii háliidat galgá leat	Strategiija: ná mii dahkat dan
Mii galgat jorahit divššu ja fuolahusa bálvalusfálaldaga ruovttuvuđot bálvalussan	Mis galget leat eastadeaddji fálaldagat mat addet buori árgabeaihálddašemi
	Mii galgat vuoruhit oadjebasvuoda- ja hálddašanhámejeaddji teknologijja nannen dihtii bálvalusaid kvalitehta ja dasa lassin nannet oadjebasvuoda ja autonomiija olbmui geat orrot ruovttus
	Mii galgat deattuhit árgabeairehabiliterema nannen dihtii pasieanttaid doaibmanávccaid vai sáhttet oadjebasat ruovttus orrut nu guhká go vejolaš
	Mii galgat álelassii rahčat dan ala ahte ovdánahttit ja fállat guoddevaš dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaid main

	lea buorre kvalitehta, ja mat áimmahuššet davvisámi giela ja kultuvrra
	Mii galgat buori láhkai organiseret demeansafuolahusa ja bálvalusaid oktavuoda
Mii galgat sihkkarastit ollislaš pasieantamannolaga fágaidrasttildeaddji koordinerema ja ovttasdoaimama bokte	Mis galgá leat fokus bálvalusaide mat galget sihkkarastit ahte ovttaskas olbmo koordineren- ja ovttasdoaimmandárbbut bálvalusdásiid ja fágaprofešuvnnaid rastá fuolahuvvojit
Mii galgat sihkkarastit ahte dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaid bargiin lea sámi giella- ja kulturmáhttu	Mis galget leat gelbbolaš bargit geain lea golmmageardásašgealbu fágas ja davvisámi giella- ja kulturgealbu
	Mii galgat fuolahit ahte dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaid bargit oahpahuvojit davvisámegiela ja sámi kulturgealbbus
Mii galgat addit olbmuid geat dárbbasit veahki, ja sin oapmahaččaide einnostahttivuoda ja oadjebasvuoda go gulahallet bálvalusain	Mii galgat nannet geavaheaddjimielváikkuheami go ráhkadat dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaid
	Mii galgat fuolahit buori čuovvoleami, diehtujuohkima ja buori ovttasbarggu oapmahaččaiguin
	Mii galgat nannet ovttaskas olbmo dearvvašvuodagealbbu ja kronalaš gillámušaid hálddašeami go ráhkadat oahpahallan- ja hálddašanfálaldaga pasieanttaide, geavaheddjiide ja oapmahaččaide

Mii leat ahkeheivehuvvon servodat

Ahkeheivehuvvon báikegoddi mearkkaša ahte servodat nagoda dustet hástalusaid ja vejolašvuodaid go álbmot dađistaga boarásnuvvá. Ahkeheivehuvvon servodaga ovdánahttimis galgá fátmastit eanet surggiid bargui, ja dasa lassin oažžut boarrásiid váikkuhit prosessii. Go fátmasta eanet surggiid ja boarrásiid mielváikkuheami, de mii oažžut buoret bajilgova hástalusain ja vejolašvuodain go galgat ovdánahttit eanet ahkeheivehuvvon báikegotti.

Ahkeheivehuvvon servodaga ulbmil lea ahte boarrásat galget sáhttit leat aktiivvalaččat, leat mielde servodagas, garvit oktovuoda ja isolašuvnna. Mii háliidat orrut ruovttus nu guhká go vejolaš, leat lagašbirrasis, searvat aktivitehtaide ja beassat daidda.

Min strategijain mat galget ollašuhttit váldomihttomeriid, galget vuoruhantráhpás leat vuolggasadji 0.–4. bánít.

Váldomihttomearri: ná mii háliidat galgá leat	Strategiija: ná mii dahkat dan
Mii galgat ovttasbargat buolvvaid gaska ovddidan dihtii árbemáhtu ja geavahit boarrásiid resursan	Mii galgat ovttasbargat mánáidgárddiiguin ja skuvllaiguin oažžut áigái buolvvaidgaskasaš deaivvademiid dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusas
	Gielda galgá láchčit dili eaktodáhtolaččaide geat háliidit veahkehit doaimmain boarrásiid, doaimmashehttejuvvon olbmuid ja earáid várás geat ožžot bálvalusaid gielddas
Mii galgat láchčit dili nu ahte eatnašat sáhttet oadjebasat ruovttus orrut nu guhká go vejolaš	Mis galget leat álkit olámuttolaš ja heivehuvvon dieđut mo ieš sáhttá heivehit ásodaga vai sáhttá ruovttus orrut nu guhká go vejolaš
	Mis galget leat álkit olámuttolaš dieđut viessobánjkku loatna- ja doarjjafálaldagaid birra heivehit iežas dálu vai sáhttá orrut ruovttus
	Mii galgat vuoruhit eastadeaddji ja (re)habiliterendoaibmabijuid ruovttuin gos lea veahkkedárbu lokten dihtii sin eallinkvalitehta go láchčit dili iežas ruovttus sáhttit eallit iešheanalaš eallima mas lea oaivil
	Mii galgat fállat teknologalaš veahkkeneavvuid mat duddjojit hálddašeami ja iešheanalašvuoda olbmuide geat orrot ruovttus
Mii galgat ovttasbargat láchčit dili aktivitehtaide boarrásiidda, main erenoamážit guovdilastit demeansaolbmuid	Mii galgat láchčit dili aktivitehtafálaldagaide ássiid várás earret eará eastadan dihtii gahččanlápmauvvamiid, demeanssa ja psyhkalaš váttuid.

Mis leat orrunsajit buot min ássiide

Dát váldomihttomearri lea vižžojuvvon gielddaplána servodatoasi «fátmmasteaddji gilli»-vuoruhanguovllus. Kárášjogas galgá leat buorre orrut ja eallit. Álbmotdearvvašvuodabarggu bokte mii galgat hábmet buori dearvvašvuoda ja eallinkvalitehta buotahkásaččaide. Mii galgat láchčit dili orrunfálaldahkii mii lei heivehuvvon ássiid iešguđet eallindiliide.

Du ásodagas galgá leat buorre eallit. Ásodat- ja ásodatheivehandárbbut rivdet eallindili ja agi mielde. Olmmoš ferte ieš plánet ásodaga eallinagistandárdda, ovdamearkka dihtii ráhkadit

geavahanlanjaid ovttá geardá, váldit eret šielmmáid, monteret dorjjohagaid ja háhkat elektrovnnalaš veahkkeneavvuid.

Hukset ásodagaid mat leat heivehuvvon ássiid eallindillái, ja mat leat heivehuvvon aktivitehtii ja oktiigullelašvuhtii earáiguin, sáhttá leat buorre dearvvašvuodaovddideaddji doaibmabidju eastadit dearvvašvuodaávttuid ja oktovuoda.

Min strategijain mat galget ollašuttit váldomihttomeriid, galget vuorhantráhpás leat vuolggasadi 0.–3. báni.

Váldomihttomearri: ná mii háliidat galgá leat	Strategiija: ná mii dahkat dan
Mii galgat sihkkarastit variašuvnna orrunsadjefálaldagas ja fállat iešguđetlágan orrunsašiid ja orrunvuđiid mat heivejit iešguđet eallinmuttuide ja -dilliide	Gielda galgá fállat iešguđetlágan orrunvuđiid ja orrunsašiid mat galget dustet iešguđet dárbuid álbmogis
	Mis galgá leat ásodatsosiála doaibmaplána, mii galgá leat dehálaš reaidu ovdánahttit ahkeheivehuvvon servodaga
	Mis galget leat fuollavisttit ja heivehuvvon ásodagat bargoveagain ja bargoveaga haga

DEARVVAŠVUODA- JA FUOLAHUSBÁLVALUSA LÁIDESTUSAT

Dán kapihttalas mii áigut čájehit maid riikkaidgaskasaš, nationála ja báikkálaš láidestusaid ja gáibádusaid gielddalaš dearvvašvuoda- ja fuolahussuorggi galgá čuovvut go ásaha, ovdánahttá ja fállá dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaid.

ON guoddevašvuodamihtut

ON guoddevašvuodamihtut main leat 17 váldomihtu guoddevaš ovdáneami várás 2030 rádjai, mearriduvvojedje 2015:s. 17 váldomihtus leat 169 oassemihtu mat galget doaibmat oktasaš globála strategiijan riikkaid, ealáhusaid ja siviilaservodagaid várás.

Min báikkálaš hástalusaid ja vejolašvuodaid vuodul leat mii gielddaplána servodatoasis válljen váldit ovdan 10 guoddevašvuodamihtu mat galget láidestit ovdáneami Kárášjoga gielddas:

Dearvasvuoda- ja fuolahusbálvalusas leat erenoamážit golbma váldomihtu mat láidestit min bálvalusaid.

3. váldomihttu: Buorre dearvasvuoda- ja eallinkvalitehta, mas lea sáhka eastadeaddji ja dearvasvuodaovddideaddji barggus, buriid dearvasvuodavuogádagaid ovdánahttimis ja gelbbolaš dearvasvuodabargit.

11. váldomihttu: Guoddevaš gávpogiin ja báikegottiin lea sáhka sihkarastit buohkaide dohkálaš ja oadjebas ásodagaid ja vuodđobálvalusaid.

17. váldomihttu: Ovttasbargu olahit mihtuid ovdandoallá ođđa ja nana bargoguoibmevuodaid ja ahte eiseválddit, ealáhusat ja siviilaservodat fertejit ovttasbargat olahit guoddevaš ovdáneami.

LÁGAT JA NJUOLGGADUSAT

Dearvasvuoda- ja fuolahussuorgi galgá čuovvut riikkaidgaskasaš ja nationála konvenšuvnnaid, lágaid ja láhkaásahusaid, ovdamearkka dihtii:

- ILO konvenšuvnna nr. 169 eamiálbmogiid ja čeardaálbmogiid birra iešheanalaš stáhtain
- ON olmmošvuoigatvuodajulggaštusa
- ON konvenšuvnna vuoigatvuodaid birra olbmuide geain lea hedjonan doaimmannávccat (CRPD)
- Lága Sámedikki ja sámi riektedilálašvuodaid birra (sámelága)

- Gielddalaš dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaid j.e. lága (dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvaluslága)
- Pasieanta- ja geavaheaddjivuoigatvuodaid lága
- Dearvvašvuodabargiidlága

NATIONÁLA LÁIDESTUSAT

- NÁČ 2016: 18 *Váibmogiella. Sámegielaide evttohusain láhkamearrádušat, doaibmabijut ja ásašusat.*
- NOU 2023: 4 *Tid for handling. Personellet i bærekraftig helse- og omsorgstjeneste*
- Dieđ. St. 15 (2017–2018) *Leve hele livet. En kvalitetsreform for eldre.*
- Dieđ. St. 8 (2022–2023) *Menneskerettar for personar med utviklingshemming – Det handlar om å bli høyrte og sett*
- Dieđ. St 15 (2022–2023) *Folkehelsemeldinga. Nasjonal strategi for utjamning av sosiale helseforskjellar*
- Dieđ. St. 23 (2023–2033) *Opptappingsplan for psykisk helse*
- Dieđ. St. 24 (2022–2023) *Felleskap og meistring – Bu trygt heime.*
- Dieđ. St. 9 (2023–2024) *Nasjonal helse- og samhandlingsplan 2024–2027 – Vår felles helsetjeneste*
- Dieđ. St. 12 (2023–2024) *Samisk språk, kultur og samfunnsliv — Folkehelse og levemåte i den samiske befolkningen*
- Sametingets Eldrestrategi. *Mearriduvvon 06.12.2023, Ášši 056/23*
- Pårørendestrategi 2021–2025. *Vi de pårørende*

BÁIKKÁLAŠ LÁIDESTUSAT

- Gielddaplána servodatoasis 2022–2034 leat váldomihtut ja strategijat mat láidestit dearvvašvuoda- ja fuolahusplána.
- Plánaprográmma – dearvvašvuoda ja fuolahusa gielddaoasseplána 2022–2023
- Ambia AS Rapport (čakčamánu 22.b. 2021): «*Ressursgjennomgang helse og omsorg inklusiv behovsanalyse av boformer og bygningsmasse i pleie og omsorg.*
- WSP Nord 2024, *Helsefaglig vurdering av alternativt driftskonsept for heldøgns omsorg i nye Karasjok helsesenter*